Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Sciences

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 6, Sayı: 41, Ekim 2019, s. 362-373

ISSN: 2149-0821 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/SOBIDER.32610>

Dr. Öğr. Üyesi N. Gamze TOKSOY

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, gamze.toksoy@msgsu.edu.tr

GÖRSEL SOSYOLOJİK SAHA ARAŞTIRMALARI VE FOTOĞRAF

Özet

Sosyal bilimlerde görüntü temelli araştırmalar (image-based research); fotoğraf, film, video gibi görsel malzemelerin esas kaynaklar olarak ele alındığı ve incelendiği araştırmalardır. Bu araştırmalar, 1980'li yıllar sonrasında akademik çevrelerde yaygınlaşır ve yöntembilim tartışmaları içerisinde etkisi belirginleşir. Görsel çalışmalar (visual studies) genel başlığı altında toplum, kültür, sosyal ilişkiler gibi makro kavramlarla şekillenen araştırmalar, disiplinlerarası ortamdan beslenir. Antropoloji, sosyoloji, medya ve iletişim çalışmaları, kültürel çalışmalar gibi çeşitli disiplinlerin kavramsal çerçevesinden yararlanır, aynı zamanda yeni yöntemsel yaklaşımların geliştirilmesi yönünde tetikleyici olur. Görsel sosyolojik (visual sociology) araştırmalar ise, toplumsal yaşamın görsel boyutlarına odaklıdır. Sosyoloji disiplininin mevcut teorik ve yöntemsel yaklaşımlarıyla zeminini oluşturur ve toplumların görsel boyutlarıyla nasıl kavranacağı meselesini tartışmaya açar.

Bu metinde, görsel sosyolojik yaklaşımlarla yürütülen saha araştırmalarının genel yapısı değerlendirilecektir. Saha araştırmalarında görsel malzemelerin kullanılmasının açtığı yöntemsel tartışmalar vurgulanacaktır. Ardından belli bir toplumsal alanı araştırmak üzere sıklıkla başvurulanan fotoğrafik araştırma yöntemleri, seçilen örnekler üzerinden incelenecektir. Görsel çalışmalarda fotoğraf, bir yandan modern toplumların dönüşümünü, popüler kültürün oluşma sürecini gözlemlemenin aracıdır. Öte yandan, sosyolojik saha araştırmalarında hem araştırmaya konu olan öznelerle ilişkilerde hem de bireylerin gündelik yaşamlarına dair detayların kavranması ve değerlendirilmesinde özgünlükleri vardır.

Anahtar Kelimeler: Görsel çalışmalar, görsel sosyoloji, saha araştırmaları, fotoğraf.

VISUAL SOCIOLOGICAL FIELD WORKS AND PHOTOGRAPHY

Abstract

Image-based research; It is research that visual materials such as photography, film, and video are taken as main sources in social sciences. These researches became widespread in academic circles after the 1980s and their influence became evident in methodological discussions. In the general title of visual studies, researches shaped by macro concepts such as society, culture, and social relations are fed through an interdisciplinary environment. It benefits from the conceptual framework of various disciplines such as anthropology, sociology, media and communication studies, and cultural studies also trigger the development of new methodological approaches. Visual sociology research is focused on the visual dimensions of social life. It is shaped by current theoretical and methodological approaches of sociology and opens the way for understanding the societies with their visual dimensions.

In this paper, the general structure of field works carried out with visual sociological approaches will be evaluated. Methodological discussions of using visual materials in field research will be emphasized. Then, photographic research methods, which are frequently used to investigate a particular social area, will be examined through selected examples. In visual studies, photography becomes an increasingly accepted method. On the one hand, photographs are the means of observing the transformation of modern societies and the process of the formation of popular culture. On the other hand, the photographs have specificities in sociological field research, in the relations with the subjects of the research and in the comprehension and evaluation of the details of the daily life.

Keywords: Visual studies, visual sociology, fiels works, photography.

GİRİŞ

Modern toplumların gündelik yaşamlarıyla görüntüler bugün artık öylesine iç içe geçmiştir ki, sosyal bilimlerde merkezi önem atfedilen araştırma konularının görsel boyutlarıyla yeniden değerlendirilmesi kaçınılmaz hale gelmiştir. Temel sosyal bilimler kitaplarının görsel malzemelerle yeniden organizasyonunun yaygınlığı bu bağlamda şaşırtıcı değildir. Görünen o ki, geçtiğimiz yaklaşık iki yüzyıla karakterini veren görüntüler, yakın gelecekte de toplumsal iletişimde etkili rollerini sürdürecekler. Özellikle sosyal medya araçları, instagram gibi uygulamalar, görsel iletişim pazarının alanının genişlemeye devam ettiğinin göstergeleridir. Dolayısıyla, çağdaş toplumların anlaşılmasını, açıklanmasını esas sorunsalı olarak gören bilimlerin, görüntüleri araştırmalarına dahil etmeleri ve onları merkez alan yaklaşımlar geliştirmeleri ihtiyaca denk düşmektedir.

Sosyal bilimlerle görsel malzemelerin ilişkisi 1800’lü yılların ikinci yarısına kadar uzansa da, sosyal bilimler içerisinde görsel malzemelerin özgün kullanımı ve modern toplumların görsel

boyutlarıyla analitik yaklaşımlara dahil edilmesi 1980'ler sonrasıdır. Modern yaşamın görsel boyutlarına odaklı, disiplinlerarası nitelikteki bu araştırmaların geliştirilmesinde Uluslararası Görsel Sosyoloji Derneği (International Visual Sociology Association/IVSA) öncülük etmiştir. IVSA, görsel çalışmalar alanında düzenlediği ve desteklediği konferanslar, yayınlar, araştırma projeleri vb. ile görsel malzemeleri temel alan nitelikteki çalışmaların üretilmesinin, tartışılmasının ve yaygınlaştırılmasının ortamı özelliğindedir. Kuruluşun çalışmalarının ilk dönemlerinden itibaren her yıl dünyanın farklı bir yerinde düzenlenen uluslararası nitelikteki konferanslar, görüntüleri merkez alan araştırmaların paylaşımını ve görüntü temelli araştırmalara ilişkin genel problemlerin, temel yaklaşımların, metodolojik sorunların tartışılmasını sağlar. IVSA tarafından ilk olarak 1986 tarihinde *Visual Sociological Review* adıyla yayınlanan dergide konferanslarda sunulan metinlere yer verilir, ayrıca görüntü temelli araştırmalar çerçevesindeki yayınların hatta daha geniş anlamda görüntülere ilişkin birçok ürünün de yeniden değerlendirildiği zemin bu yolla sağlanır. Dergi, görüntülere ilişkin yaklaşımların gelişmesine paralel olarak, 1992 yılında *Visual Sociology* adı ile çıkmaya başlar. Yine bu dönemde yayınlanan *Visual Antropoloji* isimli dergi, özellikle antropolojik çalışmalara yer verir. *Visual Sociology* dergisi 2002 yılında, görsel çalışmalara ilişkin disiplinlerarası ortamın oluşması ve çalışmaların çok daha geniş bir alanı kaplamasının ardından *Visual Studies* adı altında çıkmaya başlamıştır ve bugün de yayını devam etmektedir.¹

Toplumların görsel boyutlarına yönelik çalışmalar, bugün farklı disiplinlerin katılımıyla kapsamını genişletmekte, çoğulcu bilgi üretimine yönelik ve disiplinlerarası nitelikteki akademik ortamların yaratılmasına katkı sunmaktadır. Toplumda var olan görsel kavrayışın tezahürleri olarak algılanan maddi kültür öğeleri üzerine araştırmalar veya insan davranışlarının görselleştirmesinin yollarını arayan analitik ve teorik yaklaşımlar belli bir olgunluğa ulaşmıştır. Metodolojik tartışmaların izinin sürülebileceği, deneysel araştırmaların ve yaratıcı tekniklerin paylaşıldığı Görsel Çalışmalar (*Visual Studies*), Görsel Antropoloji (*Visual Anthropology*), Görsel Antropoloji İncelemeleri (*Visual Anthropology Review*) dergilerinin yanısıra, görsel alanda yapılan sosyal bilimsel çalışmaların teşvik edildiği ve paylaşıldığı kurumlar da artmıştır. IVSA dışında, Görsel Sosyoloji Tematik Grup (*Visual Sociology Thematic Group (ISA)*), Uluslararası İletişim Derneği Görsel İletişim Çalışmaları Bölümü (*Visual Communication Studies Division of the International Communication Association (ICA)*), Uluslararası Görsel Okur-Yazarlık Derneği (*International Visual Literacy Association (IVLA)*) bu kurumlar arasındadır. Yine aşağıda yer verilen görsel çalışmalar kapsamında değerlendirilebilecek

¹ IVSA'nın kapsamını, yayınlarını, araştırmalarını duyurduğu internet sitesi için Bkz. <http://www.visualsociology.org>

tartışmalara odaklı literatürün zenginleşmiş olması, alanın temel metodolojik ve teorik sorunsallarını ortaya koymuştur (Pauwels, 2011: 3).

Görsel Sosyolojik Araştırmalara Genel Bakış

Sosyal bilimler içerisinde görüntü temelli araştırmalar, (*image-based research*); fotoğraf, film, video kayıtları gibi görsel malzemelerin temel kaynaklar olarak ele alındığı araştırmalardır ve görsel çalışmalar (*visual studies*) genel başlığı altında tanımlanırlar. 1980'ler sonrasında gelişmeye başlayan biçimiyle görsel çalışmalar, farklı disiplinlerin birbirlerinin araştırma yöntemlerini kullandıkları, çoğulcu bilgi üretimine yönelik ve disiplinlerarası nitelikteki akademik ortamların yaratılmasında önemli rol almışlardır. Öncelikle toplum, kültür, sosyal ilişkiler gibi konu başlıklarında yoğunlaşan bu araştırmalar, antropoloji, sosyoloji, kültürel çalışmalar, medya araştırmaları, görsel kültür, bilgi teknolojileri, iletişim çalışmaları gibi alanların ortak bilgi üretimine uygun zemin sağlarlar. Bu bağlamda, toplumsal yaşamın görsel boyutlarına odaklı sosyolojik araştırmaların, her şeyden önce sosyolojinin bir alt disiplini olarak sınırlandırılmasının ötesinde disiplinlerarası bilgi üretimini kolaylaştıran potansiyeline işaret etmek önemlidir. Araştırma malzemesinin özgünlüğü çeşitli tekniklerin geliştirilmesi yönünde teşvik edicidir ve görsel alana dair sorgulamalar çoğaldıkça sosyoloji içerisinde de yeni yöntemsel yaklaşımlar geliştirilir (Banks, 2001; Gillian, 2001; Margolis&Pauwels, 2011; Pauwels, 2005; Wagner, 1979). Bu anlamda görsel sosyoloji, sosyolojinin bir alt alanı olmaktan ziyade farklı bağlamlardaki araştırmaları etkileyecek toplum bilimsel düşünme ve anlama yöntemi olarak kavranmalıdır (Pauwels, 2010: 561). Disiplinlerarası çalışmalara uygunluğunun dışında görsel sosyolojik araştırmaların özgünlüğünü görebileceğimiz bir başka genel nitelik ise, bu araştırmalar içerisinde görüntülerin konumlanmasıdır. Görsel sosyolojik araştırmalarda görüntüler, betimleyici, yorumsuz kaynaklar değildir. Araştırmadaki konum alışı merkezidir ve araştırma sorunsalları görüntüler temel alınarak belirlenir.

Bu nitelikteki görsel araştırmalarda görüntüler, elde edildikleri kaynağa göre iki büyük alan içerisinde değerlendirilir. İlki, üretilmiş, hazır ya da buluntu görsellerdir. İkincisi ise, araştırmacıların saha çalışmalarında kendilerinin ürettiği görsel malzemelerdir. Pauwels, araştırmaların odağını, amaçlarını ve kullandıkları görsellerin kaynaklarını göz önüne olarak oluşturduğu bütünleştirilmiş görsel çalışmalar sınıflandırmasında önceden var olan görseller ve araştırmacıların üretimini teşvik ettiği görseller diye iki ayrıma gider. Toplumsal veya buluntu görseller (özel, kurumsal veya kamusal arşivlerden elde edilen ya da başka araştırmacılar tarafından üretilmiş olan ikincil görseller) önceden var olan görseller sınıflandırmasıdır. Araştırmacıların araştırma projeleri sırasında ürettikleri bağlamsal görsel malzemeler ise;

sosyal değişim, kentsel dönüşüm, eğitim, kültür, göç ve etnik kökenler vb. gibi zengin tematik görsel havuza işaret eder (2011: 5-7).

Toplumların üretmiş oldukları buluntu ya da hazır görüntüleri inceleme nesnesi olarak ele alan araştırmalar, görsel sosyolojik araştırmaların önemli bir bölümünü oluşturur. Modern toplumların örgütlenme süreci ve yeniden organizasyonunda görüntülerin rolünü tartışmaya açar. Toplumlar tarafından çeşitli amaçlarla üretilmiş bu buluntu görseller, araştırmacıların çeşitli bağlamlarda üretmiş oldukları görseller de dahil, toplumun üyeleri tarafından yaratılmış görsel iletişimin parçaları olarak değerlendirilir. Sanat, fotoğraf, film, video, reklamcılık, moda, makyaj, mimari, peyzaj, bilgisayarlılık vb. gibi oldukça geniş bir alanda görüntüler, toplumsal değişimi, dönüşümü anlamının yollarından biri olarak kavranır. Böylece bu görüntüler, sosyal alanın katmanlarını temsil eden sembolik kodları ortaya çıkarmak, onları çeşitli yollarla çözümlemek üzere sosyal bilimciler tarafından hazır veri kaynakları olarak görülür. (Becker, 1998; Pauwels, 2011; Wagner, 2011; Banks, 2001; Harper, 2012). Çağdaş toplumların günlük yaşamına ilişkin belgesel çalışmalar, toplumun popüler görsel temsillerinin analizleri, mesaj ve anlam çalışmaları, reklamların sosyal alandaki etkisi ve görüntülerin ticari kullanımı, arşiv niteliğindeki görüntülerin toplum ve kültürlere ait veri kaynakları olarak analizi, aile fotoğrafları ve videografileri gibi görüntülerin incelenmesi bu alanda yaygın olan araştırmalar arasındadır.

Başta sosyoloji, antropoloji disiplinleri olmak üzere, araştırmacıların saha çalışmalarında kendilerinin ürettiği görsel malzemeler ise, araştırılan alana dair doğrudan veri kaynakları olarak değerlendirilir. Başka bir deyişle, özellikle gündelik yaşamın problemlerine odaklı görsel sosyolojik saha çalışmalarında görüntüler, sosyal bilimcilerin araştırmalarında görüntüleri kendi bilimsel sorgularını ya da savlarını besleyecek şekilde yorumsuz kaynaklar olarak kullandıkları ve yazılı metinleri destekleyici malzemeler olarak gördükleri önceki dönemlerden farklıdır. Burada görsel malzemeler, esas veri kaynağı olarak çalışmanın merkezinde yer alır. Araştırmanın içeriği ve yöntemi odaklanılan görüntüler esas alınarak belirlenir ve araştırmacının onları nasıl elde ettiğine bağlı olarak değişiklik gösterir (Banks, 2001; MacDougall, 2011; Pauwels, 2011; Rose, 2001). Saha araştırmalarında görsel verileri toplamanın farklı teknikleri vardır. Sosyolojik araştırmalarda kullanılan öteki veri toplama yollarının ve tekniklerinin araştırmanın genel bağlamına uygun olup olmadığı yönündeki değerlendirmelere benzer şekilde, görsel verilerin nasıl elde edileceği, hangi tekniklerin ve yöntemlerin kullanılacağı soruları da araştırma alanının özgünlüğü göz önünde bulundurularak kararlaştırılır.

Saha Çalışmalarında Fotoğraf

Fotoğrafın sosyal alanın bilgisini ortaya çıkarma özelliği, görsel sosyolojik araştırmalardan çok öncesine dayanır. Fotoğraf, icadından kısa bir süre sonra toplumsal yaşamın görünürlüğünün araçları haline dönüşmüştür ve görüntü temelli sosyal bilimsel araştırmalar fotoğrafları saha çalışmalarında kullanırken, onların bu tarihsel arkaplanından yararlanırlar. Bu nedenle fotoğrafın sosyolojik araştırmalarda araştırmacılar tarafından üretildiği uygulamaların, fotoğrafik görüntülerin tarihselliği içinde kavranmasının önemi vardır. Fotoğrafçıların yöneldikleri, 20. yüzyılın başlarında sanayileşmenin yan etkileri olarak ortaya çıkan ve kentleşme sorunları genel başlığı altında görülebilecek konuların çoğu, sosyologlar için de esas araştırma konuları olmuştur (Becker, 1974). Bu bağlamda özellikle fotoğrafçıların sosyal belgesel tarzında üretimlerinden söz etmek gerekir. Sosyal belgesel işlerde fotoğrafçı, sadece belgeleme, olduğu gibi kaydetme niyetiyle bir gözlemci gibi hareket etmekten yani “tanık” olmaktan daha fazla iddiaya sahiptir. Sosyal belgesel fotoğrafçının temel amacının, toplumsal değişimi, dönüşümü belgelerken, bu dönüşüm içinde görmezden gelinen toplumsal problemlere odaklanmak ve fotoğrafları aracılığı ile kamuoyunun bilgilenmesini, soruna ilgi göstermesini sağlamak olduğu söylenebilir. Sosyal belgesel fotoğrafçı sadece tanıklık etmekle yetinmeyip, toplumsal yapıdaki kimi problemlere müdahale etmenin yollarını da aramaktadır (Light, 2006: 13-15).

Bu bağlamda düşünebileceğimiz ilk dönem fotoğrafçıları Jacop Riis ve Lewis Hine, görsel sosyolojik araştırmalarda adlarından sıklıkla bahsedilen fotoğrafçılar arasındadır. Jacop Riis, 1890 ve 92 yıllarında yayınlanmış, barınma evlerinde ve sokaklarda kötü koşullarda yaşayan insanlara ilişkin dönemin New York valisinin iyileştirici yasal önlemler almasını sağlamış *Diğer Yarı Nasıl Yaşıyor (How the Other Half Lives)* ve *Yoksulların Çocukları (The Children of the Poor)* isimli kitapların sahibidir. Lewis Hine ise, 1908-1918 yılları arasında maden ocaklarında yaptığı çalışmada çektiği fotoğraflarla ve dönemin *Çalışan Çocukları Koruma Ulusal Komisyonu*’nda kullanılan, çalışan çocuklara ilişkin yasal önlemler alınmasında etkili olan fotoğraflarıyla bilinir. Bu fotoğrafçıların odaklandıkları göçmenler, işçiler, kötü koşullar altındaki çocuklar, yoksul mahalleler başka bir deyişle ‘tekinsiz’ alanlar, toplumsal değişimin öteki yüzünü aktaran görüntülerdir ve çoğu, dönemin koşullarına ilişkin bugün elimizdeki tek görüntü kayıtlarıdır (Frizot, 1998: 351-358).

Dolayısıyla isimlerini çoğaltabileceğimiz sosyal belgesel fotoğrafçıların çalışmalarının ve bu görüntüleme tarzının, günümüzdeki görsel sosyolojik araştırmalara zemin hazırladığını söylemek mümkündür. Sanayileşme süreci ile birlikte yaşanan toplumsal değişimin, ilerlemeci, modernleşmeyi savunan tek yönlü aktarımlarının dışında yoksulluk, ırkçılık, işsizlik,

göç, toplumsal huzursuzluk, kent gibi birçok konunun fotoğraflar aracılığıyla görüntülenmiş olması, bugün görüntüler üzerinden toplumsal değişimin izini sürebileceğimiz, eleştirel okumalar yapabileceğimiz yaklaşımlara kaynaklık etmiştir. Sosyal alanın gözden uzak yanlarının görünürlüğü hedefiyle araştırmalar yapan sosyal bilimcilerin fotoğraflarla çalışması ya da sosyal bilimcilerle görüntü üreticilerinin disiplinlerarası çalışmaları bu sözünü ettiğimiz zeminden beslenmektedir.(Chalfen, 1998; Collier & Collier, 1986; Klett, 2011; Prosser & Schwartz, 1998; Rieger, 2011; Rose, 2001).

Yukarıda bahsedildiği gibi, fotoğraf sosyolojik araştırmalarda toplumlar tarafından üretilen ve gündelik yaşamın bilgisini aktaran kaynaklar olarak değerlendirildiği kadar görsel sosyolojik saha araştırmalarında da fotoğraflardan farklı yöntemlerle yararlanılır. Burada, görsel sosyolojik araştırma metodolojisine daha yakından bakabileceğimiz ve bu metnin yazarının araştırma süreçlerinde yer almış olduğu iki çalışma üzerinde durulacaktır. Samatya İçkalpakçı Çıkmazı ve Bekar Odaları çalışmaları, fotoğrafların sosyal bilimciler için araştırmanın merkezinde yer aldığı ve araştırmanın tasarımından sunumuna kadar belirleyici rol oynadığı örneklerdir. İçkalpakçı Çıkmazı isimli çalışma, Samatya'daki çıkmaz bir sokakta yürütülen ve sosyologlarla sosyal belgesel fotoğrafçıların sürecin başından beri yaklaşık iki yıl boyunca birlikte çalıştıkları, sokak monografisi diye tanımlanan araştırmadır ve kent çalışmaları literatüründen beslenmiştir. Araştırmada, anket, derinlemesine görüşme gibi sosyolojik araştırma teknikleriyle birlikte, fotoğrafların analizinden büyük oranda yararlanılmıştır (Toksoy, vd., 2002). Bekar Odaları isimli çalışma ise, sosyal belgesel fotoğraf projesi olarak başlamış, ardından, üretilmiş görüntülere ilişkin sosyolojik analizler yapılarak belli temalara ulaşılmış ve bu temalarla çerçevelendirilmiş fotoğraflara odaklı saha araştırmasıdır (Toksoy, 2005; Toksoy, 2015). Her iki araştırmanın da, albüm ve metinlere dönüştürülmeden önce, aralarında Samatya'da araştırmanın yapıldığı sokağın da olduğu çeşitli mekanlarda sergilendiğini vurgulamak gerekir. Her iki araştırmada da fotoğraf, bir yeri anlamının esas aracı olarak işlev görmüştür. Bu bağlamda sözü edilen araştırmalar, görsel malzemelerin saha çalışması sırasında odaklanılan yerlerde yaşayanlarla ilişkileri nasıl etkilediğini, sosyolojik bakışı nasıl zenginleştirdiğini ve farklı disiplinlerden gelen araştırmacıların çalışmalarını nasıl yönlendirdiğini görmek açısından önem taşırlar.

Fotoğraflar, saha araştırmalarının gerektirdiği etik çerçeveler korunmak koşuluyla, araştırma yapılan yerlerde yaşayanlarla ilişkilerin özgün biçimlerine olanak sağlar ve etkileşime dayalı ilişkilerin kurulmasında rol oynar. (Collier&Collier, 1986: 99-107). İçkalpakçı Çıkmazı'nda, araştırmanın başından itibaren fotoğrafçılar, sokakta yaşayan insanları gündelik yaşamları içinde ve yakın planda belgelemeyi tercih etmişler, aynı zamanda sosyal bilimcilerle

birlikte çoğu zaman sokağın konuğu olarak kabul görmüşlerdir. Bu da, sosyolojik araştırma sırasında bireylerle daha yakın ilişkiler kurmaya yardımcı olmuştur. Kendi yaşamları içindeki aktivitelerine devam ederken görüntülenen kişilerin fotoğrafları, sosyal bilimciler için kentsel yaşamın farklı boyutlarıyla ve detaylarıyla değerlendirilmesini kolaylaştırmıştır. Fotoğraflar aracılığıyla gündelik yaşamları içinde bireylerin çalışma biçimleri, ev hayatları, aile içindeki konumları ya da komşuları ile kurdukları ilişkiler sosyal bilimcinin gözden kaçırabileceği ayrıntıları yeniden düşünme olanağı açmıştır. Bekar Odaları çalışmasında ise, fotoğrafçı iki yılı aşkın süre boyunca fotoğrafa konu olan insanların gündelik yaşamına dahil olmuştur. Onun bölgede yaşayan insanlarla kurduğu yakın diyalog, odalardaki hayatın yansıtıldığı fotoğrafların üretim sürecinde, detayların görünürleştirilebilmesi bağlamında avantajlar sağlamıştır. Bu da, kişilerin günlük pratiklerinin detayları üzerinden yapılabilecek sosyal bilimsel analizi kolaylaştırmıştır. Ayrıca, her iki çalışmada da, çekilen fotoğraflar araştırma süresince düzenli olarak fotoğrafta yer alan kişilere hediye edilmiştir. Fotoğrafların bu şekilde fotoğraflara konu olan ve çalışmada yer alan öznelerle geri verilmesi, sosyal bilimcilerin ve fotoğrafçıların ihtiyaçları olan bilgileri, görüntüleri alıp giden *yabancı misafirler* olarak algılanma ihtimallerini zayıflatmış ve karşılıklı güvene dayalı ilişki zeminini beslemiştir.

Saha araştırmalarında fotoğraflardan çıkarım yaparak belli sorunsalları ortaya koymak (photo-elicitation) araştırma sürecinde öznelerin düşüncelerini almanın, onların yaşamlarına dair detayları kavramanın yollarından biri olarak görülür. Bu yolla fotoğraf gibi görsel malzemeler, kişilerin kendi gündelik yaşamlarını nasıl adlandırdıklarını, kente, sokaklarına, komşularına, evlerine hangi anlamlar yüklediklerini kavrama için fırsattır. Antropologların ve sosyologların sıklıkla başvurdukları bu yöntem, saha araştırmasında görüşmeleri desteklemek ya da görüşmecilerin konu ile ilgili düşüncelerini uyarmak, ayrıntıları hatırlatmak üzere görüşme sürecine farklı yollarla dahil edilir. Başka bir deyişle, fotoğraflar araştırmacı tarafından belli bir bilgiyi ortaya çıkarmak için, belli bir bağlam etrafında kaynak kişilerin anlatılarını besleyecek şekilde kullanılır. Bazen de, araştırma sürecine dahil olan kişilerin, konunun odağı etrafında görüntü üretmeleri istenebilir ve onların ürettikleri görüntüler merkez alınarak araştırma sorunsalları oluşturulabilir (Rose, 2001: 237-242; Harper, 2012: 155-188).

Hem Samatya'da hem Bekar Odaları'nda, fotoğraflara konu olan öznelerin, araştırmanın farklı aşamalarında kendilerinin ya da çevrelerinin fotoğrafları üzerine yaptıkları yorumlar, araştırma sorunsallarını belirlemede merkezi önemde olmuştur. Başka bir deyişle fotoğraflar sosyal bilimciler için olduğu kadar, fotoğrafa konu olan bireylerin de kendilerini ifade etmelerinin aracı olmuştur. Bu noktada, sosyal gerçekliğin değişmez, tek bir tanımının olmayacağını, bireyleri ve onların yaşadıkları ortamları betimlemenin, gözlemlemenin ötesinde

sosyal dünyayı anlamak için “bireylerin ona yüklediği anlamlar sistemini kavramak” (Kümbetoğlu, 2005: 28) gerektiğini vurgulamak önemlidir. Bahsettiğimiz her iki araştırmada da, sosyal gerçekliğin birebir kaydının alınması değil, bireylerin kendilerini ifade etmelerinin yaratıcı yollarının bulunması hedeflenmiştir. Bu bağlamda, araştırmalarda fotoğraf, sosyal yaşamın dinamik bir alanından alınan karenin, o alan içerisinde yaşayanların kendileri hakkında düşünme süreçlerinin uyarıcı olarak rol oynamıştır.

Bir başka boyutuyla fotoğraflar, yalnızca fotoğrafa konu olan özneler için değil, araştırmayı yürüten sosyal bilimciler ve fotoğrafçılar için de çıkarım yapılacak araçlar olmuşlardır. Araştırmalar sürerken, farklı aşamalarda fotoğraflara geri dönmüş, dikkatten kaçan ayrıntılar yeniden değerlendirilmiş, fotoğraflar üzerinden araştırma temaları geliştirilmiştir. Özellikle Bakar Odaları çalışması fotoğraflarında, karelerin birbirini tekrarlıyor olması, yıllarca belirli bir bölgeden aynı türde görüntüler elde ediliyor olması anlamlı olmuş, bekar odalarını kullananların yaşam koşulları, fotoğrafik anlatımın etkisiyle “odada” olma özgün halleri ile ilişkilendirilmiştir. Bekar Odaları çalışmasında, birbirine çok benzeyen mekanlarda benzer türden çalışma, yemek yeme, dinlenme faaliyetleri içindeki bireylerin görüntüleri, araştırmacılara o bölgedeki sosyal yaşamın genel niteliği, durağan koşulları üzerine fikir vermiştir.

İçkalpakçı Çıkmazı çalışmasında fotoğraflar, iki yılı aşkın süre boyunca aynı sokaktaki bireylerin gündelik aktivitelerini, birbirleri ile olan ilişkilerini ve bu ilişkilerin değişken yapısını farklı bağlamlarda araştırmacıların sorunsallaştırmasına zemin sağlamıştır. Kimi zaman sokağa yapılan ziyaretlerde dikkat edilmeyen ayrıntılar daha sonra fotoğraflar üzerine düşünürken açığa çıkmış kimi zaman da, bilinen ancak başka bir yolla ifadesinin zor olacağı ya da tercih edilmeyeceği durumlar fotoğrafik anlatımın özgün diliyle ifadesini bulmuştur. Böylesi görüntüler, araştırma sırasında olduğu kadar sonrasında hatta araştırma bittikten yıllar sonra, toplumsal değişimlerin izini sürebileceğimiz, belleğin uyarıcıları olarak işlev görürler. Özellikle uzun süreli çalışmalarda, maddi kültür öğelerinin zamanla nasıl değiştiği bu yolla izlenebilir. Bireylerin kişisel tarihlerinin görsellerdeki detayları, hatırlanamayan ya da göz ardı edilen ancak kimliklere, kültürel aidiyetlere dair önemli izler barındıran ayrıntıları bulmamıza kaynaklık edebilirler.

SONUÇ

Görüntü temelli araştırmalar, sosyal bilimlerin farklı alanlarında mevcut araştırma yöntemlerinin sınırlarını genişletecek olanaklara kapı aralar. Çağdaş toplumların günlük yaşamı, tercihleri, yönelimleri hakkında geniş yelpazede inceleme zemini yaratan görüntüler, sosyolojik araştırmalar için de yeni uygulama alanları getirir ve yaratıcı tekniklerin araştırma yöntemlerine dahil edilmesini sağlar. Fotoğraf ise, geçtiğimiz iki yüzyıl boyunca, toplumların görsel boyutlarının kaydı olmuştur ve özellikle belgesel nitelikteki çalışmalar sosyolojik araştırmalar için modern toplumların karakteristik özelliklerini görebileceğimiz, toplumsal dönüşümleri takip edebileceğimiz zengin malzeme havuzudur. Bu şekilde toplumlar tarafından üretilmiş hazır görüntülerle tasarlanan görsel sosyolojik araştırmalar içinde fotoğraf, modern toplumları anlamının yollarından biri olarak görülür. Araştırmacıların farklı kanallardan ulaşabildiği ve her gün yenileri eklenen bu görsel yığın toplumun çeşitli kesimleri hakkında ve onların gündelik yaşam pratikleri hakkında araştırmacılar için hazır verilerdir. Bu şekilde kentsel dönüşüm, eğitim, toplumsal cinsiyet, göç, etnik kimlikler gibi bir çok konunun toplumsal bağlamına görsel dilin özgünlükleriyle ulaşma olanağı doğar.

Saha araştırmalarında araştırmacıların kendileri tarafından üretilen görüntülerle araştırmanın içeriği ve bağlamı oluşturulur. Bu şekilde tasarlanan araştırmalarda özellikle de sosyolojik saha çalışmalarında fotoğraf, araştırma sorunsallarını belirlemede, araştırmaya konu olan yeri ve öznelere anlamada ve öznelere kendilerini ifade etme biçimlerini görünür kılmada avantajlı bir araçtır. Araştırmacıların kendilerinin araştırma alanından elde ettiği görüntüler, elde edildikleri dönemde gündelik yaşama dair özgün bilgiler sundukları kadar daha sonra da araştırmacılar tarafından incelenebilecek, bellek çalışmalarında yararlanılabilecek, özellikle kuşaklar arası çalışmalarda, kentsel dönüşüm gibi konularda sürecin okunabileceği ve karşılaştırmalara izin veren malzemeler olarak değerlidir.

Saha çalışmalarında üretilen fotoğrafik görüntüler, araştırma alanında öznelere kurulan iletişimde ve onların yaşamlarına yükledikleri anlamların araştırmacılar tarafından kavranmasında avantajlara sahiptirler. Disiplinlerarası çalışmalara uygundur ve farklı disiplinlerden gelen araştırmacılar görüntülerin hem üretim hem değerlendirme aşamalarında birden çok yaklaşımı bir arada görebilmektedir. Fotoğraflarla örülen saha çalışmalarında araştırmaya konu olan öznelere ve mekanlara ait detaylar, daha geniş düzlemde kurumsal ilişkilerle, temsil rejimleriyle bağ kurularak değerlendirilebilmektedir. Öte yandan, görüntülerden çıkarım yapılarak araştırmada yer alan öznelere belirli konular hakkında hafızalarının uyarılması ve bu yolla bilgi alınması veya öznelere gündelik yaşamlarına

kendilerinin yükledikleri anlamların imgesel karşılıklarının farklı tekniklerle elde edilmesi de görsel sosyolojik araştırmalarda sıklıkla başvurulmuş yollar arasındadır.

KAYNAKLAR

- Banks, M. (2001). *Visual Methods in Social Research*. London: Sage.
- Becker, H. (1974). *Photography and Sociology. Studies in the Anthropology of Visual Communication*. C1(3-26). Evanston: Northwestern University Press.
- Becker, H. (1998). *Visual Sociology, Documentary Photography, and Photojournalism: It's (Almost)*
- All a Matter of Context. J. Prosser (Yay.Haz.). *Image-Based Research* (s.84-97). London: Falmer Press.
- Burke, P. (2003). *Tarihin Görgü Tanıkları*. (Z. Yelçe, çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Chalfen, R. (1998). *Interpreting Family Photography as Pictorial Communication*. J. Prosser (Yay.Haz.). *Image-Based Research* (s.214-235). London: Falmer Press.
- Collier J. & Collier, M. (1986). *Visual Anthropology*, Albuquerque: University of New Mexico Press.
- Frizot M. (1998). *The New History of Photography*. Köln: Könemann.
- Harper, D. (2012). *Visual Sociology*. London: Routledge.
- Kayacan, G. ve Toksoy, G. ve Soytemel, E. (2002). *İçkalpakçı Çıkmazı: Bir Sokağın Monografisi*. (K. Cengizkan, D. Günel. fotoğrafçılar). İstanbul: Fotoğrafik Vizyon Yayınları.
- Klett, M. (2011). *Repeat Photography in Landscape Research*. E. Margolis & L. Pauwels. (Yay. Haz.). *Visual Research Methods*. (s.114-132). London: Sage.
- Kümbetoğlu, B. (2005). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Light, K. (2006). *Belgesel Fotoğrafçılık Üzerine*. (M. Oral, çev.) G. Toksoy ve K. Cengizkan (Yay. Haz.) *Toplumbilim*. 19(13-17). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- MacDougall, D. (2011). *Anthropological Filmmaking: An Empirical Art*. E. Margolis & L. Pauwels. (Yay. Haz.). (s.99-114). *Visual Research Methods*. London: Sage.
- Margolis, E. & Pauwels, L. (Ed.). (2011). *Visual Research Methods*. London: Sage.
- Musello, C. (1979). *Family Photograph*. J. Wagner. (Yay. Haz.). *Images of Information*. London: Sage Publications.
- Pauwels, L. (2005). *Visual Research in the Social Sciences*. Leuven: Acco.
- Pauwels, Luc (2010). *Visual Sociology Reframed: An Analytical Synthesis and Discussion of Visual Methods in Social and Cultural Research*. *Sociological Methods and Research* 38(4) (545–581). <https://doi.org/10.1177/0049124110366233>

- Pauwels, L. (2011). An Integrated Conceptual Framework for Visual Social Research. E. Margolis & L. Pauwels (Yay. Haz.). (s. 3-24). Visual Research Methods. London: Sage.
- Prosser, J. (Ed.). (1998). Image-Based Research. London: Falmer Press.
- Prosser, J. & Schwartz, D. (1998). Photographs Within the Sociological Research Process. J. Prosser. (Yay. Haz.) Image-Based Research. (s.115-131). London: Falmer Press.
- Rieger, J. (2011). Rephotography for Documenting Social Change. E. Margolis & L. Pauwels (Yay. Haz.). (s. 132-150). Visual Research Methods. London: Sage.
- Rose, G. (2001). Visual Methodologies, an Introduction to Researching with Visual Materials. London: Sage.
- Toksoy, G. (2005). Fotoğrafta Sosyolojik Göz: İstanbul'da Bekar Odaları. A. D. Özarslan. (Yay. Haz.). Sanat ve Sosyoloji. (s. 167-177). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Toksoy, G. (2015). Jungesellen-Räume in İstanbul, Ein Blick Auf Die Stadt Aus Soziologischer und Fotografischer Perspektive. L. Schmitz. (Yay. Haz.). Artivismus. Bielefeld, Germany: Transcript Verlag.
- Wagner, J. (1979). Images of Information. London: Sages.
- Wagner, J. (2011). Seeing Things: Visual Research and Material Culture. E. Margolis & L. Pauwels (Yay. Haz.). (s. 72-97). Visual Research Methods. London: Sage.